Тетяна Вільчинська, д.філол. наук (Тернопіль)

Функціонально-стилістичне навантаження повтору у творчому доробку Уласа Самчука

Стаття присвячена аналізу художньо-виражальних особливостей повтору в мемуарному дискурсі У. Самчука. Розглянуто основні стилістичні функції лексичних повторів у мемуаристиці письменника, проаналізовано асоціативно-образний потенціал анафори, епіфори, анепіфори, епанафори тощо. Встановлено, що повтор у досліджених текстах виступає важливим художнім засобом індивідуально-авторського освоєння дійсності.

Ключові слова: лексичний повтор, художньо-виражальний засіб, стилістична фігура, мемуаристика, У. Самчук.

Tetyana Vilchynska

Functional and stylistic meaning of repeating in Ulas Samchuk's literary works.

The artistic and expressive features of repeating in the memoir discourse of U.Samchuk are analyzed in the article. The main stylistic functions of lexical repeating in writer's memoirs and the associative and imaginative potential of anaphora, epiphora, anepiphora, epanaphora are surveyed. The fact that repeating in studied texts is used as artistic effect of author's understanding of reality is defined.

Keywords: lexical repeating, artistic and expressive features, figure of speech, memoirs, U. Samchuk.

Мистецький геній Уласа Самчука був суто волинським за походженням, але всеукраїнським і загальнолюдським за своїм масштабом (М. Ткачук). Увійшовши в українську культуру передусім як творець національного роману-епопеї («Волинь», «Ост»), митець залишив нам неперевершені зразки мемуаристики – одного з найцікавіших жанрів у літературі. Його мемуари, або книги споминів і вражень, як їх назвав сам автор, «На білому коні» та «На коні вороному» – це хвилююча розповідь не тільки про особисті і суспільні події життя, а й прагнення митця показати «атмосферу життя і портрет того покоління («покоління Крут, Базара, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс») і тієї частини українців, що сподівалися на визволення України, на торжество справедливості і які, врешті, знову мусили розчаровуватися, з гіркотою бачачи, що Україні відведено роль фігури-жертви в тій кривавій шаховій партії, що її розігрували на просторах Європи дві тоталітарні потуги – фашизм і більшовизм» [Безхутрий 1996: 176].

Прагнучи наповнити свої спогади насамперед інформаційним змістом, У. Самчук як письменник намагається враховувати закони і суто літературної творчості, а відтак, органічно поєднує реальне з художнім. Тож цілком слушним є зауваження М. Гнатюка про те, що «мемуарний цикл У. Самчука здійснює важливу функцію художньої літератури: фіксувати і нагромаджувати особистий досвід і спостереження людей та передати його наступним поколінням» [Гнатюк 2005: 37].

Специфікою мемуарного жанру можна значною мірою пояснити те, що, незважаючи на помітну кількість філологічних, передусім літературознавчих досліджень, мемуарна спадщина У. Самчука залишається недостатньо вивченою і поцінованою. Окремі коментарі щодо його книг спогадів давали К. Кузнецова, В. Кульова, Р. Радчик, Г. Штонь, Ю. Безхутрий, М. Гнатюк, С. Журба та ін. Здебільшого науковці досліджують те, що стосується життєвого і творчого шляху письменника, його бачення історіософських проблем буття українського народу, поглядів на роль креативної особистості і под. Натомість помітно рідше об'єктом наукових зацікавлень стає мова творів У. Самчука, в тому числі й мовні особливості мемуарного дискурсу. Усе це зумовлює актуальність теми запропонованої розвідки, предметом аналізу в якій стали функціонально-стилістичні особливості повторів у книзі «На білому коні», де автор звертається до образу України періоду Другої світової війни, розповідаючи про свої враження від повернення на батьківщину в 1941 році.

Зазначимо, що художнє мовлення тяжіє до повторення слів, виразів. І якщо в логічному мовленні воно нерідко буває зайвим, то в системі художнього твору часто є тим важливим чинником, що визначає семантичну і стилістичну домінанту тексту. Подекуди значення

повторів виражає основну ідею твору, адже йдеться про ключові слова, образи, художні деталі, яким письменник надає особливого значення.

Традиційно повтор вважають стилістичним прийомом (фігурою), що в системі авторського тексту служить засобом актуалізації змісту, динамізації образного світу, сприяє зосередженню уваги читача на тих чи інших реаліях, фактах, забезпечує зв'язок між частинами тексту і под. «Повтор – стилістична фігура, яка полягає у повторенні окремих слів чи словосполучень в одному висловлюванні для виділення тих чи інших думок, фраз, деталей в описах, для підсилення виражально-зображальних властивостей мови» [Струганець 2000: 49-50].

Загалом сучасна мовознавча література засвідчує широкий спектр підходів до тлумачення повтору, що пояснюється його багатозначністю. Здебільшого науковці акцентують на таких функціях повторюваних одиниць, як: структурно-організаційній (структурнотвірній), функції ритмічної організації висловлення і емоційно-експресивній, або стилістичній, що забезпечує посилення емоційного звучання висловлювання.

Метою запропонованого повідомлення є з'ясувати саме стилістичну роль повтору в мемуарній спадщині Уласа Самчука. У творчості письменника представлені повтори усіх мовних рівнів, проте в статті ми розглянемо лише традиційний лексичний (тотожний, повний, точний, власне-лексичний, позиційно-лексичний) повтор, що передбачає однорідність повторюваних синтаксичних позицій і тотожність їх лексичного наповнення (О. Сковородников) або під яким розуміють неодноразове повторення в тексті одних і тих же слів без суттєвих структурних та семантичних змін (О. Огринчук). І хоча вважається, що саме поєднання різнорівневих повторів найбільш здатне привести в рух смислові та емоційні взаємодії, витворити найвищу експресивну цілісність у динамічній структурі художнього тексту, вважаємо, що і генетичне коріння (повтор є поширеним прийомом у фольклорі), і властива йому класифікація залежно від місця розташування, яка, за словами І. Гуцуляк, «визначає ступінь емоційного звучання, експресивного увиразнення зображуваних явищ» [Гуцуляк 2009: 337], роблять його не надлишковим елементом текстової структури, а важливим художньо-виражальним засобом.

Незважаючи на те, що у випадку лексичного повтору відтворюється одна і та сама лексема чи сполучення слів, при кожному наступному вживанні спостерігаємо вияв нових значень або семантичних відтінків, напр.: *У цьому тоні й дусі велася розмова, ...* ***згадували минуле****, яке в цей час здавалося справді* ***минулим****,* ***згадували*** *рідних, близьких, знайомих...* [Самчук 2007: 61].

Кількаразове вживання одного і того ж повтору засвідчує прагнення автора закцентувати увагу читача на змісті написаного, напр.: *І* ***багато*** *інших друзів,* ***багато*** *зустрічей,* ***багато*** *розмов і* ***багато*** *імпрез* [Самчук 2007: 8]. Такий повтор називають посилювальним. Суть його полягає в тому, що значення відтворюваної лексеми увиразнюється семантикою інших слів, які підсилюють асоціативно-образний потенціал повторюваного слова, напр.: *За минулі роки тут збудовано* ***нову*** *церкву і* ***нову*** *школу* [Самчук 2007: 108].

І. Шкіцька привертає увагу до повтору зі значенням «розширення й уточнення, зауважуючи, що він має місце тоді, коли необхідно компенсувати інформаційну недостатність або наголосити на чомусь» [Шкіцька 2012: 212-213]. У. Самчук часто вдається до подібних повторюваних одиниць, напр.: *Ми в той час ще не перевірили нашої ситуації в широкому світі і лишень* ***згодом****, геть* ***згодом****, мали нагоду переконатися, що між нами і рештою світу стоять різні умовності ...* [Самчук 2007: 17].

Аналізуючи маніпулятивний дискурс позитиву, дослідниця тлумачить повтор як художній засіб індивідуально-авторського естетичного й емоційного освоєння, що бере участь у формуванні змістової структури тексту, та пропонує в цьому контексті розглядати прозову анафору, кільцевий повтор, або анеліфору, полісиндетон (повтор сполучників) тощо [Шкіцька 2012: 212-217]. Зазначимо, що всі ці фігури побудовані на лексичному повторі і виступають потужним засобом увиразнення мови, посилення її експресивних властивостей. Частіше їх досліджують на матеріалі поетичних творів, проте, як засвідчив аналіз мемуарного дискурсу У. Самчука, вони широко представлені і в прозовому тексті.

Так, анафору (стилістичну фігуру, що полягає у повторенні тих самих звуків, слів, синтаксичних конструкцій на початку рядка, фрази, речення, абзацу тощо [Струганець 2000: 8]) письменник здебільшого вживає з метою підвищення значимості адресата. Цим значною мірою пояснюється те, що до поширених у його мемуарному жанрі належить анафоричний повтор займенників, напр.: ***Ви*** *для мене загадка…* ***Ви*** *дуже інший від усіх нас,* ***ви*** *між нами – якби чужий,* ***ви*** *думаєте зовсім не по-нашому, і тому* ***ви*** *будете мати між нами багато клопотів* [Самчук 2007: 61]. Загалом займенники виступають важливим засобом інтимізації, декларованості, емотивності й под.: ***Вона*** *всім своїм пристрасним єством намагалася помогти мені в моїй праці.* ***Вона*** *любила мої задуми, мої безсонні ночі, мої творчі пориви* [Самчук 2007: 17]. Щодо анафоричних повторів інших частин мови, то вони трапляються рідше: ***Інколи*** *це до болю виразно.* ***Інколи*** *душа так на сторожі…* [Самчук 2007: 61].

Близькою до анафори й водночас протилежною їй щодо місця розташування є епіфора (єдинокінець), яка утворюється повторенням однакових мовних елементів наприкінці суміжних рядків, строф, речень тощо [Струганець 2000: 21]. Епіфора, як і в мові загалом, так і в мемуаристиці У. Самчука, вживається з метою увиразнення мови, для підсилення думки, напр.: *Ой, чи* ***доїдемо****? Мабуть, таки* ***доїдемо*** [Самчук 2007: 97].

Важливу роль в організації тексту, зокрема увиразненні ключової тези, відіграє анепіфора, або кільце строфи (стилістична фігура, в якій речення, абзац, строфа мають однаковий початок і кінець [Струганець 2000: 28]). В У. Самчука такий повтор виступає засобом зближення початку й кінця висловленої думки, напр.: ***Я вірю*** *в призначення…* ***Я вірю! Я вірю!*** [Самчук 2007: 61]. Автор частіше вживає трикратні повтори, чим забезпечує посилення експресії: *–* ***Той Чирський! Той Чирський!*** *– казала Олена. І дійсно,* ***той Чирський!*** [Самчук 2007: 47].

Формування відповідної експресії або конкретизацію семантики забезпечує і така стилістична фігура, як епанафора, або композиційний стик (коли наступна фраза починається тим, чим закінчується попередня [Струганець 2000: 29]), наприклад: *До диспозиції мав прекрасну міську* ***бібліотеку****,* ***бібліотеку*** *Слов'янського відділу Масарикового університету…* [Самчук 2007: 16].

Важливими композиційними ознаками мемуарного тексту У. Самчука є полісиндетон і рефренність. Полісиндетон, або багатосполучниковість, передбачає повторення однакових сполучників чи інших службових частин мови для логічного й емоційного виділення кожного зі складників висловлювання [Струганець 2000: 11]. За допомогою багатосполучниковості відбувається упорядкування думок, забезпечується послідовність їх викладу, підсилюється рівноправність перелічуваного, як-от: ***І*** *от жилося у такій дійсності,* ***і*** *треба сказати,* ***що*** *для мене ці порядки були добрими.* ***І*** *я грішний признаюся,* ***що*** *навіть тоді я готовий був проміняти філософію Масарика…* [Самчук 2007: 16] або *Читалися писання Ганді,* ***і*** *Клемансо,* ***і*** *Муссоліні,* ***і*** *Масарика,* ***і*** *Бісмарка,* ***і*** *Бюллова,* ***і*** *Форда,* ***і*** *Едісона. Пригадую* ***і*** *Шпенглера,* ***і*** *Ортегу-і-Гассета,* ***і*** *Бергсона,* ***і*** *Бердяєва* [Самчук 2007: 16]. Зауважимо, що повторення сполучника ***і*** сприяє створенню епічної тональності, враження безперервної дії тощо.

Щодо рефрену тексту, який час від часу повторюється з метою виділення потрібної думки [Струганець 2000: 55], то він в мемуарному дискурсі трапляється рідше, проте створює надзвичайно емоційне тло, підсилює експресивність: ***Отже, на Волинь!*** [Самчук 2007: 88-89]. Автор повторює подібну фразу три рази. В одному місці розгортаючи її так: *Але моє рішення їхати на Волинь тверде, як діамант, і невловиме, як фатум* [Самчук 2007: 89]. Нерідко в мемуаристиці У. Самчука представлені індивідуально-авторські варіанти рефрену як виразника провідної думки в тексті, пор.: ***Дермань*** *для мене центр центрів на планеті. В* ***Дермані*** *родилися, вмирали і знов родилися мої батьки, діди і прадіди… Оце і є те коріння, що в'яже мене з* ***Дерманем****. Таке родинне тло мого* ***Дерманя*** [Самчук 2007: 88-89].

Засобом вираження емоційно-експресивної функції лексичного повтору у творчості У. Самчука виступає і така стилістична фігура, як градація, причому переважає висхідна градація, напр.: *...а разом це* ***щоденне*** *і* ***щогодинне*** *чекання людей з розбитого корабля на безлюдному острові, які напружено вичікували, невідомо звідки, рятунку* [Самчук 2007: 18] або *...зводили все до* ***півтонів, півчеснот, півзасобів*** [Самчук 2007: 16].

Загалом аналіз мемуарної спадщини Уласа Самчука дає змогу заглибитися в процеси художнього пізнання життя українського народу в часи історичних переломів, збагнути особистість письменника-емігранта, який не мислив себе відірвано від батьківщини і прагнув на «білому коні в'їхати до древнього града своїх предків».

Як прекрасний знавець мови, автор творить мемуаристичний текст, який справедливо називають також художнім. Аби зробити опис яскравим і образним, він послуговується численними мовно-виражальними засобами, з-поміж яких важливу роль відіграють лексичні повтори. Крім текстотвірної функції, вони увиразнюють емоційно-експресивне забарвлення, уможливлюють нове сприйняття, забезпечують створення почуттєвих домінант тощо. У статті простежили природу лексичних повторів залежно від їхніх функцій у мові і місця розташування повторюваних одиниць. Зокрема, було проаналізовано такі стилістичні фігури, як анафора, епіфора, епанафора й інші та встановлено їхню роль у мемуарному дискурсі У. Самчука.

Перспективність подібних досліджень вбачаємо в подальшому опрацюванні лінгвопоетичної проблематики, до того ж на матеріалі текстів різноманітних жанрів, написаних українськими письменниками в різні періоди творчості.

Література:

1. Безхутрий 1996: Безхутрий Ю. Коні Уласа Самчука // Березіль. – 1996. – № 5-6. – С. 164-179.
2. Гнатюк 2005: Гнатюк М. Специфіка мемуарного жанру: об'єктивне і суб'єктивне у спогадах Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному» // Наукові записки. Сер.: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – Вип. XVII. – С. 35-42.
3. Гуцуляк 2009: Гуцуляк І. Г. Повтор як засіб посилення експресивності тексту і його ритмізації в українській бароковій поезії // Записки з українського мовознавства: зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 336-345.
4. Самчук 2007: Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження: у 2 ч. – Острiг – Луцьк: Вид-во НаУОА, ПВД «Твердиня», 2007. – 424 с.
5. Струганець 2005: Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
6. Шкіцька 2012: Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект: [монографія]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.

Панчук Галина, доц., (Тернопіль)

УДК 81. 367.7
ББК83.3 (4 УКр) 5-8

Мікроконтекст за власним іменем як засіб творення образу (за спогадами Уласа Самчука «На білому коні»)

Стаття присвячена аналізу ролі мікроконтексту з власним іменем в текстах публіцистичного стилю. З'ясовано різні групи мікроконтексту для творення образів персонажів у спогадах Уласа Самчука «На білому коні».

***Ключові слова**: антропонімійна система, мікроконтекст, апелятиви, номінативна функція мови.*

This article analyzes the role of microcontext own name in the publicist styletext. It was shown using various groups of microcontext for creating images of characters in the Ulas Samchuk's memories «On whitehorseback».

Keywords: antroponimiyna system mikrokontexst, appellative, nominative function of language.

Іменування героїв займають особливе місце серед усіх мовних засобів, які автор використовує для художнього оформлення свого твору. Власні назви є носіями ідейно-художніх думок письменника, допомагають втіленню авторського задуму в художньому тексті. Антропоніми, замінники імені, безіменна названість та апелятиви, які використовує письменник у своєму творі, утворюють його антропонімійну систему.